

ԱՆՆԱ ԳԻՆԱՎՅԱՆ
ՀՀ ԳԱԱ Մ.Արեղյան անվան
գրականության ինստիտուտի ասպիրանտ

ՀՈՎՀԱՆՆԵՍ ԹՈՒՄԱՆՅԱՆԸ ԴԵՐԵՆԻԿ ԴԵՄԻՐՃՅԱՆԻ
ԳՆԱՀԱՏՄԱՄԲ

Առաջին գրողը, որը հայտնվել է Դեմիրճյանի հետազոտական հետաքրքրությունների ոլորտում, Հովհաննես Թումանյանն է: Ընդ որում՝ այդ հետաքրքրությունը ծագել է գրական ասպարեզում հայտնվելու վաղ շրջանից: «Վերնատուն» հուշագրությունում Դեմիրճյանը բարձր համակրանքով է նշում իր առաջին հանդիպումը բանաստեղծի հետ և այն հարցերը, որ արծարծվում էին գրական առաջատար դեմքերի զրույցներում: «Թումանյանը շարժիչ ուժն էր «Վերնատան»,– գրում է Դեմիրճյանը,– և որ Թումանյանի բնակարանը «Վերնատանից» հետո դառավ գրական ավելի լայն հավաքույթների՝ զրույցների, հասարակական խնդիրների շոշափման, հասարակական մտքի կոփման մի սալոն»¹ և Թումանյանը՝ իր ժամանակի գրական – հասարակական և ապա քաղաքական կենտրոնական դեմքը:

Գրողի մասին Դեմիրճյանի առաջին հոդվածը գրվել է 1933 թվականին «Թումանյանի ստեղծագործության մի բնորոշ կողմը» վերնագրով: Դա չափազանց խորիմաստ մեկնություն է և բացառիկ արժեք ունի թումանյանագիտության ասպարեզում: Դեմիրճյանը Թումանյանի ստեղծագործության «լայտմոտիվը» համարում էր «պերմանենտ գանգատը իր հալածանքից»: «Նա պեսիմիստ չէր» անկումային իմաստով, քանզի «ունեւ որոշ տակտիկա և ուժ պայքարի համար», սակայն մշտապես գանգատվում էր կյանքից, և նրա աչքերում կար մի «հարատւ թախիծ»: Դա «ներքին Թումանյանն է»: Այս երկվությունը հետաքրքրություն է ներկայացնում սոցիալ–հոգեբանական վերլուծության տեսակետից: Հալածականության այս գիծը, ինչպես նկատում է Դեմիրճյանը, մի ընդհանուր մոտիվ է գունավորում Թումանյանի ամբողջ ստեղծագործության մեջ: Մի գլխավոր հերոս միշտ միննույն վիճակով ձգտում է ապավենի՝ Անուշը, Մարոն, Մարոն, Մաքոն, «ղաչաղները», «հալածական ժողովուրդը», Պողոս և Պետրոս եղբայրները: Հալածանք են արտահայտում Թումանյանի բանատողերը «գնում էին հալածական երկու սև ամպ», «և ջերմ իդձերս բախտից հալածված» և այլն: Ուշագրավ է, որ

¹ Դեմիրճյան Դ., Երկերի ժողովածու, 14 հատորով, հ. 12, Երևան, 1985, էջ 172:

նույն մոտիվն առկա է նաև Թումանյանի թարգմանություններում՝ Պուշկինի «Ջրահեղձը», Լերմոնտովի «Մծիրին» և այլն: Ճակատագիր, հալածանք, զոհ-հերոս: Ահա կենտրոնական կերպարները: Այսպես է Դեմիրճյանն ընդհանրացնում Թումանյանի ստեղծագործության հոգեբանական կառույցը: Այսպիսի մոտեցումը միանգամայն խոր իմաստ էր տալիս Թումանյանի աշխարհընկալմանը: Դեմիրճյանի բնորոշմամբ Թումանյանը չի գտնում հասարակության բարեկարգ վիճակի ստեղծման ելքը, քանզի անկատար է մարդը: «Թումանյանը իդեալիստ է: Նա չի գտնում իր իդեալը իր շրջապատող կյանքի մեջ: Նա ապրում է, գործում է իր միջավայրի մեջ հանուն այդ իդեալի, նա չի գտնում իր իդեալի իրականացումը և ձգտում է հեռուն, ուր հեքիաթական պալատներում սպասում են իր հոգուն»²: Հետագայում Դեմիրճյանը դարձյալ անդրադառնում է Թումանյանի ստեղծագործության բնութագրմանը և ավելի է խորացնում այն դրույթները, որոնք առաջադրվում են այս հոդվածում: Ամենուրեք առկա է Թումանյանի մեծության ընդգծումը, և պատահական չէ, որ նա գրականության ժամանակն անվանում է «Թումանյանի էպոխա»: Թումանյանի մահվան տասնհինգամյակի առթիվ գրած «Մեծ Բանաստեղծի հիշատակին» հոդվածում Դեմիրճյանը բնորոշում է, որ «Հովհաննես Թումանյանը դարագլուխ է մեր գրական կուլտուրայի մեջ», որ նա բարձրացնում է ազգային կուլտուրայի արժեքը ու տեսակարար կշիռը համամարդկային կուլտուրայի մակարդակներում: Այս արդիականության հիմքը Դեմիրճյանի գնահատմամբ «ժողովրդայնությունն է, որով Թումանյանը գալիս է իր երկրի սահմաններից և մտնում համաշխարհային գրականության լայն ասպարեզ»³: Սա էական հարցադրում է, որին հատուկ հոդված է նվիրում Դեմիրճյանը «Թումանյանի արվեստի մի հատկությունը» վերնագրով: Համեմատության մեջ դնելով Թումանյանին ժողովրդագիր այլ գրողների հետ՝ Դեմիրճյանը նշում է, որ բոլոր ժողովրդական գրողները «էապես տարբեր արվեստ ունենին Թումանյանի համեմատությամբ»: Այդ տարբերությունը վերաբերում է ժողովրդական նյութերի գրական մշակմանը, որով Թումանյանը իր լեզվով, ոճով ու կառուցվածքով տարբերվում է գյուղագիրներից ու ժողովրդական գրողներից: Դեմիրճյանը համադրում է նյութի մշակման երկու ձև՝ գյոթեական («Ֆաուստ») և պուշկինյան («Ոսկե ձկնիկ», «Սալթան թագավոր») և հաստատում, որ Թումանյանը հետևում էր մշակման

² Նույն տեղում, էջ 82:

³ Նույն տեղում, էջ 140:

պուշկինյան ձևին՝ ժողովրդական ոգուն հարազատ ու պարզ, հասկանալի, համառոտ լեզվառճական մտածողությամբ: Դրանով Թումանյանը բարձրացնում է ժամանակի պոեզիայի կուլտուրան և ձեռք բերում արդիական նշանակություն նորագույն պոեզիայի զարգացման համար: Այս բոլորի հիմքում, ասում է Դեմիրճյանը, «կա մի խոշոր հիմնաքար, որ դրել է Թումանյանը: Դա նրա ժողովրդայնությունն է և ընդհանրապես, նրա հարազատությունն է գլխավորապես, նրա արվեստի մեջ այն կլասիկ կառուցիկությունն է, ժուժկալ, պարզ և խիստ ոճն է ընդմիշտ»⁴: Թումանյանի մասին հոգվածների շարքը Դեմիրճյանն ավարտում է «Հովհաննես Թումանյանի պոեզիան» տեսությամբ, որը կարելի է համարել նախորդ հոգվածների գիտական ընդհանրացումը: Թումանյանի ստեղծագործական անհատականության ձևավորման գործում անհրաժեշտ աղերսներ որոնելով նախորդների ու ժամանակակիցների պոետական ավանդներին՝ Դեմիրճյանը շեշտում է, որ նա ստեղծեց իրենը, անփոխարինելին՝ «շատ բացառիկ և ինքնատիպ երևույթ մեր պոեզիայի պատմության մեջ»: Դեմիրճյանն այստեղ խորիմաստ դատողություն է անում, թե որևէ բանաստեղծի հայտնությունը չի կարելի լուսաբանել նրա կրած ազդեցությամբ, և էականը տվյալ դեպքում «ազդակն» է, որն ուղղություն է տալիս նրա ինքնության ձևավորմանը: «Որքան հեռու և խորն են նրա պոեզիայի արմատները՝ թեկուզ իբրև ազդեցություն, – գրում է Դեմիրճյանը, – որքան առողջ են ու բարձր նրա գաղափարները, որքան մերձ են ժողովրդական և համաշխարհային կուլտուրաներին, այնքան ավելի են բարձրացնում այդ պոեզիան և դարձնում հարատև»⁵:

Նշելով «թեմատիկայի» ընտրության հանգամանքը՝ Դեմիրճյանը գլխավոր ուղղությունը հանգեցնում է ժողովրդագրության, ժողովրդական բանահյուսության հարուստ գանձարանի ընձեռած նյութին: Ժողովուրդը ստեղծել է լեզենդներ, հեքիաթներ, առակներ, զրույցներ, որոնք բանաստեղծին թելադրեցին իրենց հատուկ ոճը, լեզուն, որոնց հիման վրա նա ստեղծեց «նոր գրական արվեստ»՝ ձևավորելով ժողովրդին, «ձև առավ նաև ինքը՝ բանաստեղծը»: Դեմիրճյանը անդրադառնում է Թումանյանի ստեղծագործության գլխավոր մոտիվի վերաբերյալ իր հիմնադրույթին՝ թախժի ու հալածանքի դոմինանտին: Նա խորացնում, ընդլայնում է հարցի փիլիսոփայական և հոգեբանական դրվածքը՝ հալածված ճամփորդի «լայտմոտիվ թեմայի» շրջանակների մեջ առնելով թե՛ լիրիկան և թե՛

⁴ Նույն տեղում, էջ 161:

⁵ Նույն տեղում, էջ 165:

Էպիկան, ուր «բազմաձայն լարերը» արձագանքում են «թախիժ, հառաչանք, հալածանք, փախուստ: «Սակայն, – գրում է Դեմիքրյանը, – այս լայտմոտիվին զուգընթաց հնչում են ուրիշ ձայներ ևս: Գիշերների թախծալի, անգամ հուսահատ էլեգիաների հետ հնչում են տենչանքների, սպասումների հուսադրումների և ուրախ, «լայնսիրտ» փիլիսոփայության երգեր»⁶: Այս երկվությունը և առերևույթ հակասական եզրերը այլ բացատրություն ունեին, քան անձնական, կենսագրական գործոնը: Թախժի ու «իմաստուն օպտիմիզմի» ակունքները, ըստ Դեմիքրյանի, գալիս են ժողովրդական մեծ հոգուց և անհատական-հասարակական հոգեբանությունից այնպես, ինչպես Աքիլլեսին հալածում է ճակատագիրը, Չայլդ Հարոլդին և Շիլլոնի կալանավորին՝ բանականությունը, ազնվական–բուրժուական հասարակությունը, Մծիրիին՝ լքված որբության վիճակը: Առաջադրված դրույթը հիմնավորելու համար Դեմիքրյանը հղումներ է կատարում Թումանյանի բազմաթիվ երկերից, հեքիաթներից և ի վերջո բացահայտում երևույթի հասարակական-պատմական հիմքը:

«Թումանյանի էպոխան, – գրում է Դեմիքրյանը, – դա ցարական բուրժուական –կալվածատիրական, թավադական հասարակարգն էր, հայ կյանքի ծխական եկեղեցական նեղ շրջապատը, դասակարգային ճնշման իրականությունը, գրական-հասարակական կուլտուրայի ցածր մակարդակը, մամուլի բիրտ բարքերը, որի մեջ ապրում, պայքարում, ստեղծագործում էր բանաստեղծը»⁷:

Հասարակական այս մթնոլորտում է կազմավորվել Թումանյանի աշխարհայացքը և արտահայտվել հոգեկան տազնապնները՝ միաժամանակ ամուր պահելով ժողովրդի հավերժության տիեզերական հավատը: Այս հավատի փիլիսոփայական բարձունքից նա փորձել է իր իդեալի հեքիաթը՝ «Հազարան բլուրը», ինչպես Գյոթեի «Ֆաուստ»-ում, սակայն մտահղացումը մնացել է անավարտ: Բնութագրելով Թումանյանի ստեղծագործական մեթոդը՝ Դեմիքրյանը տալիս է հետևյալ սահմանումը. «Մխիթարյան և մոսկովյան դպրոցների ռոմանտիզմը մի որոշ չափով ազդելով Թումանյանի պոեզիայի վրա՝ տեղի տվեց առողջ ռեալիզմին, դա ավելի ոճ էր, քան ուղղություն: Հիմնականում Թումանյանը եղավ ռեալիստական պոեզիայի հաստատիչը հայ բանաստեղծության պատմության մեջ»⁸:

⁶ Նույն տեղում, էջ 166:

⁷ Նույն տեղում, էջ 167:

⁸ Նույն տեղում, էջ 163:

Բնորոշումն ընդհանուր առմամբ ճիշտ է, բայց լիարժեք չէ, որը կարելի է բացատրել ռոմանտիզմի գնահատման հարցում ժամանակի խորհրդային գրականագիտության բացասող դրույթով:

1939 թվականին Թումանյանի ծննդյան 70–ամյակի առիթով Դեմիրճյանը հանդես է գալիս «Հովհաննես Թումանյանի մասին» ընդարձակ հուշագրությամբ: Հուշերի ու հոդվածների որոշ ընդհանրությամբ հանդերձ Դեմիրճյանը հետադարձ հայացքով վերանայում է գրական-հասարակական շարժման վերաբերյալ որոշ հայացքներ և որ առավել կարևոր է, ներկայացնում է Թումանյանի անցած ուղու, գրական-հասարակական ու անձնական կյանքի ու գործունեության ամբողջական պատկերը:

Anna Gilavyan

Derenik Demirchyan's estimation about Hovhannes Tumanyan.

Hovhannes Tumanyan's works have appeared in the field of Derenik Demirchyan's research interests since 1930s. Demirchyan considers those works to be modern for all times. According to him, the basis of that modernity is “democracy” with which Tumanyan comes from the borders of his country and enters the broad scene of the world literature.

Анна Гиравян

Ованес Туманян по оценке Дереника Демирчяна

Произведения Ованеса Туманяна в сфере исследовательских интересах Дереника Демирчяна возникли в 1931-ых годах. Демирчян эти произведения считает актуальными для всех времен. Основа этой актуальности по её оценке - „это народность, по которой Туманян выходит из границы своей страны и вступает в широкое поприще всемирной литературы“.